

Naar een natuurlijke menging

AUTEUR Arjan Hebly

FOTOGRAFIE Jan Versnel

Dit artikel is een betoog om de vernieuwing van de wederopbouwstad te baseren op haar oorspronkelijke en unieke ruimtelijke kwaliteiten. Meer dan de grootschalige en agressieve vernieuwingen van voorheen, leveren juist geleidelijke contextuele vernieuwingen een meer vitale en gelaagde stad op.

De afgelopen eeuw kende een opeenvolging van verstedelijkingsvormen. Deze zijn het resultaat van een combinatie van maatschappelijke noden en culturele en ideologische trends. De ene verstedelijkingsvorm is meer geliefd en duurzaam gebleken dan de andere, maar zeker is dat het model van de wederopbouwstad – de woongebieden ontstaan na de Tweede Wereldoorlog tot circa 1965 – niet erg populair is. Dit komt door twee factoren. De eerste is concreet en bestaat uit de woningvoorraad. De tweede factor is minder concreet, maar bijna belangrijker: de wederopbouwstad beantwoordt niet aan het huidige ideaalplaatje van de stad. Toch zal de vernieuwing juist het duurzaamst zijn als ze gebaseerd is op de eigen kwaliteiten van de wederopbouwstad en niet op ontkenning.

Natuurlijke menging in de wederopbouwstad

De belangrijkste oorzaak van het negatieve imago van de wederopbouw wijken is de woningvoorraad. Deze beantwoordt niet aan de actuele woonvraag. Zij is weinig gedifferentieerd, bestaat uit kleine woningen en is bouwtechnisch verouderd. Deze woningvoorraad maakt deze wijken kwetsbaar voor concentraties van kansarme bewoners en daarmee voor verloedering van buurten.

Het is belangrijk om vast te stellen dat, wanneer de woningdifferentiatie in een bepaalde wederopbouw wijk wél voldoende gevarieerd is en wanneer gelijke woningtypen bij elkaar in heldere eenheden zijn gegroepeerd, de wederopbouw wijk ook duurzaam is, in die zin dat grootschalige sloop en nieuwbouw niet aan de orde is. Een voorbeeld hiervan is het Amsterdamse stadsdeel Buitenveldert ontwor-

pen door Van Eesteren en Mulder. Deze wijk bestaat uit een rijk scala aan woningtypen, die op een welbewuste manier zijn gegroepeerd. De optelling van homogene buurten levert hier een heterogene stadswijk op. Zo zijn er buurten met hoofdzakelijk sociale huurwoningen in middelhoogbouw, zones met hoogbouw voor stedelijke georiënteerde alleenstaanden en paren en buurten met koop eengezins-rijtjeswoningen en villa's voor meer welgestelde gezinnen.

Tegenover dit model van homogene buurten in een heterogene wijk staat het zogenaamde 'stempelprincipe'. In de Rotterdamse wijk Pendrecht, ontworpen door Stam Beese, zijn deze stempels bijvoorbeeld uitgedacht. In het stempel zijn diverse woningtypen samengebracht in één blok. Elk bouwblok is een mini-afdruk van de maatschappij in zijn geheel. Door het vermenigvuldigen van deze eenheden, het 'stempelen', worden stadswijken gevormd. Gebleken is echter dat een dergelijke nabijheid van woningtypen op de lange duur minder goed houdbaar is dan het eerder beschreven model van Buitenveldert. In Nederland zijn helaas nogal wat wijken met stempelverkevelingen gebouwd, zoals Pendrecht zelf, maar bijvoorbeeld ook Kanaleneiland in Utrecht.

De wederopbouwstad kan alleen maar verkeerd worden begrepen als ze wordt getoetst aan het negentiende-eeuwse stadsmodel

De wederopbouwstad en (anti-)stedelijkheid

De tweede oorzaak van de depreciatie van de wederopbouwstad is minder concreet en komt voort uit tegenstrijdige stadsconcepten.

Assumburgweg, Den Haag, dertig eengezinswoningen, voorgevel stadswoningen

De wederopbouwstad is gebaseerd op het ideaal van een coöperatieve samenleving en is daardoor veel van hetzelfde, saai, monotoon en anti-stedelijk, zo het heet. Het idee van de stad op dit moment is daarentegen ontleend aan het beeld van de negentiende eeuwse stad; compact, gesloten bouwblokken, smalle straten, hoge dichtheid, een rijk scala aan voorzieningen en een gezellige, 'volkse' openbare ruimte. De wederopbouwstad kan alleen maar verkeerd worden begrepen als ze wordt getoetst aan dit negentiende-eeuwse stadsmodel dat toentertijd volledig was uitgewoond en waaraan ze juist wilde ontkomen.

De opheffing van de wederopbouwstad

Een hedendaags antwoord op deze probleemanalyse is een volledige verandering van het stadsmodel. Steevast gaat het hierbij om bouwblokken met een parkeergarage in het binnenterrein, waarop een woondek is gesitueerd met privé terrassen en collectief groen, waarop men enige levendigheid verwacht. Ter plaatse van waterpartijen verschijnen grasheuvels.

Op architectonisch gebied worden de heldere, open, ritmische en veelal licht gekleurde, naoorlogse gebouwen en gevels vervangen door eigentijdse expressiviteit. Deze architectonische 'verrijking' bestaat uit massieve gebouwen, zogenaamde 'solids', en zwaar gekleurde gevels. Ook verschijnen meer speelse, springerige gevels met een catalogus aan gevelmaterialen.

Deze inwisselstrategie is onbevredigend. De nieuwe projecten zijn zo 'agressief', wat betreft het grondgebruik en de beeldvorming dat de

oorspronkelijke kwaliteiten van een ontspannen, groene ruimtelijkheid van de wederopbouwstad voor altijd verloren zijn. En als we zo gemakkelijk het ene stadsmodel voor het andere inwisselen, wie zegt dan dat de woonconcepten van nu op den duur wel stand zullen houden?

Er is echter ook een positiever antwoord voor de wederopbouwstad te formuleren. Dit antwoord is gebaseerd op twee kernkwaliteiten, te weten de unieke ruimtelijke opbouw en de waardering daarvan bij bewoners en oud-bewoners.

Wederopbouwstad zonder precedenten

De samenhang tussen bebouwing en groen is in de wederopbouwstad op talloze manieren uitgewerkt. De open ruimten doordringen elkaar. In elke ruimte ervaart men de erachter gelegen ruimte. Hierdoor is de ruimte meer gelaagd dan die van de traditionele stad, met zijn duidelijke grenzen tussen openbare ruimte en binnenterrein. Het gebruik en de inrichting van de open ruimte in de wederopbouwstad is doordacht, van kinderspeelplaatsen tot aan de voor ouders onzichtbare 'indianenterreinen' voor de oudere kinderen. De inrichtingsmiddelen van de openbare en collectieve ruimten waren sober maar doeltreffend, zoals bijvoorbeeld de speelplaatsen van Aldo van Eyck met zijn kenmerkende bolvormige klimrekken. In weerwil van de huidige perceptie van de wederopbouwstad moet ze wel degelijk worden opgevat als een stedelijk model. De wederopbouwstad refereert niet naar het dorp maar naar de stad, al is dat wel een volledig planmatige stad. De periode die volgde op

de periode waarin de wederopbouwstad domineerde, de zogenaamde Bloemkoolwijken periode, heeft daarentegen wél het dorpsleven als vertrekpunt. De manier waarop de auto, zowel voor wat betreft de verbindingswegen met de stad als de interne wegenstructuur en het parkeren (naar de maatstaven van die tijd), in de wederopbouw wijken is opgenomen, is zowel stedelijk als duurzaam. De profilering van de hoofdverkeerswegen getuigt niet alleen van een robuuste op de toekomst gerichte maatvoering, maar zeker ook van stedelijke allure. De 'wijkgedachte', een populair stadsconcept uit die tijd, mikte weliswaar op een – ook toen al als achterhaald gezien – model van gemeenschapsvorming, maar de feitelijke realiseringen van de wijkgedachte zijn onmiskenbaar stedelijk. Een overtuigend voorbeeld hiervan is de door Van Tijen ontworpen wijk Zuidwijk in Rotterdam met zijn stedelijke winkelstraat De Slinge in het midden.

De gebouwen zijn in diverse configuraties gegroepeerd, van strokenbouw in laag- en hoogbouw, rechte of diagonale, open blokken, stempels tot torenzones. Gemeenschappelijk is de ritmische ordening. Dit impliceert herhaling, het aspect dat we nu juist zo verfoeien aan deze wijken. Maar dit ritmische gegeven, ook van de architectuur, levert nog een ander aspect op, dat van stedelijke anonimiteit. Een anonimiteit die stadbewoners in staat stelt hun eigen netwerken te kiezen. In de wederopbouwstad wordt de aandacht verlegd van individuele gebouwen naar de open

ruimtes om de gebouwen en het groen. Gebouwen staan in een weldadige groen decor waardoor de wederopbouwstad zich inderdaad onttrekt aan de traditionele stedelijkheid. Het is niet verbazingwekkend dat een dergelijke unieke stadsvorm, zonder precedënten, kwetsbaar is en dus vraagt om een bewuste vernieuwing.

Stad van generaties

De uniciteit van de wederopbouwstad hoeft nog geen reden zijn haar te behouden. Immers: 'Waarom zouden we wederopbouw wijken op een respectvolle manier vernieuwen als niemand meer van ze houdt; ze zijn achterhaald.' Deze constatering gaat echter voorbij aan het feit dat in de wederopbouwperiode circa twee miljoen woningen zijn gebouwd, éénderde van de totale woningvoorraad. Afgezien van een aantal probleemwijken moeten er dus ook heel wat wederopbouw wijken zijn met een normaal stedelijk ontwikkelingspatroon. Enkele van deze wijken zijn het eerder genoemde Buitenvelde in Amsterdam, De Pettelaar in Den Bosch, De Buitenhof in Delft, De Heuvel in Leidschendam en Kerschoten in Apeldoorn. Hele generaties zijn erin opgegroeid. Het blijkt dat huidige en oud-bewoners de kwaliteiten van de wederopbouwstad goed naar waarde weten te schatten. Zij bloeien op als het gesprek vanuit die waardering wordt gevoerd. Deze gesprekken hebben vaak iets van een 'coming out'. Media, politiek en corporaties hebben lang gezegd

Assumburgweg, Den Haag, dertig eengezinswoningen, tuinhof met speelplein

dat deze wijken niet deugen en dat heeft een grote groep bewoners – van huidige tot aan oud-bewoners – onterecht gedegradeerd.

Op het ritme van de wederopbouwstad

De opgave van de vernieuwing van de wederopbouwstad vraagt om inlevingsvermogen in de ruimtelijke en mentale golflengte van het betreffende gebied gecombineerd met een realistische kijk op de tekortkomingen en moderne vragen. Hiervoor is het model van de accumulerende stad goed bruikbaar. Dit model is vergelijkbaar met hoe historische binnensteden zich tekens opnieuw vernieuwen door een optelling van kleinschalige ingrepen. Want juist dat levert interessante stedelijke gebieden op.

Accumulerende wederopbouwstad

In het Haagse Moerwijk zien we de mogelijkheden en kenmerken van accumulerende stadsvernieuwing in een project aan de Assumburgweg (Hebly Theunissen architecten) waar op de plek van een oude school een blok met dertig woningen is gerealiseerd. De oorspronkelijke stedenbouwkundige opzet van dit deel van Moerwijk Oost en de architectonische uitwerking hebben onmiskenbaar kwaliteit. De openbare ruimten en collectieve groengebieden zijn met elkaar verbonden door open strokenbouw en een systeem van wandelpaden door het gebied. De straten zijn met ruime stoepen en groene plantsoenstroken voor de woningen fraai geprofileerd. De oorspronkelijke architectuur van het bureau Lucas en Niemeijer heeft een bovengemiddelde kwaliteit. Het geheel ademt de relaxte sfeer van een groen Scandinavisch woongebied.

Echter de woningvoorraad in Moerwijk Oost bestaat bijna voor

Vernieuwing is het duurzaamst als zij gebaseerd is op de eigen kwaliteit van de wijk en niet op ontkenning

honderd procent uit kleine portiek etagewoningen in de sociale huursector. Vandaar dat de opgave voor de oude schoollocatie bestond uit het maken van eengezinswoningen in de koopsector. Het ontwerp bestaat uit een open blok rond een verhoogd collectief pleintje met prunusbomen en een speelplaats voor kinderen. De woningen bestaan uit twee typen. Aan de twee zijstraten staan 'tuinwoningen', met ruime entreehal en diepe achtertuin. Aan de Assumburgweg, een weg met uitzicht over een brede groenzone en het treinspoor, staan stadshuizen met de woonkamer op de eerste verdieping en werkruimte op de begane grond. De overgang tussen het openbare, collectieve en privégebied is precies architectonisch gedefinieerd. Het parkeren is in de bestaande openbare ruimte opgenomen. Het beeld van het nieuwe bouwblok is een eigentijdse bewerking van het aanwezige architectonische idioom. Hierdoor wordt de oudbouw niet door de nieuwbouw gedegradeerd, maar vormt daarmee een eenheid. De woningen, met een voor die

omgeving forse prijsstelling, zijn goed verkocht. Bijna tachtig procent van de kopers bestaat uit niet-westerse gezinnen, waarvan een groot deel met een Hindoestaanse achtergrond.

Moerwijk Oost zou zich, blok voor blok, op deze geleidelijke manier kunnen omvormen tot een woonwijk van Den Haag met een rijke mix van verschillende woningen en een goede ontsluiting met de auto en het openbaar vervoer. Vanwege de kleine korrelgrootte van de ingrepen zou de wijk na elke vernieuwing af zijn. Op elk moment kan er worden getemporiseerd of versneld, waardoor ook goed kan worden ingespeeld op de dynamiek van de economie.

Heilige huisjes ter discussie

Deze aanpak vraagt wel om het ter discussie stellen van enkele bestuurlijke, stedenbouwkundige en architectonische heilige huisjes. Op bestuurlijk niveau zou de dwangmatige reflex op elke plek hoge dichtheden te realiseren moeten worden losgelaten. De woningdichtheid zou preciezer op de mogelijkheden van de plek moeten zijn afgestemd. Juist in de wederopbouwstad zijn er mogelijkheden te over de woningdichtheid flink op te voeren. In Den Haag Zuidwest bijvoorbeeld, lenen de randen van het Zuiderpark zich bij uitstek voor verdichting. Daardoor kan elders worden verdund. Kortom een werkwijze van 'gericht verdichten en verdunnen'.

Op stedenbouwkundig niveau zou de eis van 'parkeren op eigen terrein' ter discussie moeten worden gesteld. De gebouwde parkeervoorzieningen die daarvan het gevolg zijn, gaan in veel gevallen ten koste van een betreedbaar, bruikbaar en te beplanten maaiveld, wat met name voor eengezinswoningen in deze gebieden geforceerde oplossingen oplevert. Door het kundig herinrichten van de openbare ruimte kan in de wederopbouwstad in veel gevallen worden voldaan aan de nieuwe parkeernormen zonder alle tuinstedelijke kwaliteiten om zeep te helpen.

Ten slotte zouden architecten niet moeten terugdeinzen om hun nieuwe architectuur te ontleen aan aanwezige kwaliteiten. De oorspronkelijke gebouwen bergen genoeg actuele, architectonische thema's in zich; niet in de laatste plaats die van openheid en een humane en tegelijkertijd anonieme stedelijke architectuur. Echter deze contextuele benadering is nog steeds niet erg populair, omdat het niet hoog scoort op ontwerpscholen, in vaktijdschriften en bij jury's en in het kielzog daarvan niet bij opdrachtgevers.

Het gaat erom de stad een 'natuurlijker' vernieuwingsproces te doen hervinden waardoor voor bewoners, en zeker ook voor kinderen, onbegrijpelijke breukzones in de stad zijn te slechten. Dit laatste geldt overigens niet alleen voor de interne opbouw van stadsdelen maar ook voor de stad in haar geheel.

Arjan Hebly is architect bij het bureau Hebly Theunissen architecten uit Delft (info@heblytheunissen.nl). Zijn werkterrein bestaat uit vernieuwingsplannen en bouwplannen voor verouderde buurten en wijken, en het doen van onderzoek naar contextueel ontwerpen en bouwen, 'Bouwen in de wederopbouwstad' (2004), en onderzoek naar wederopbouwgebieden, ondermeer in Delft, Schiedam, Amsterdam en Leidschendam.